परिशिष्टम् १
शब्दरूपाणि

अजन्ताः (अच् = स्वराः) स्वरवर्णाः अन्ते येषां ते अजन्ताः।

पुंलिङ्गशब्दाः

'अ'कारान्ताः पुंलिङ्गशब्दाः

'अ'कारान्तः (देव = द् + ए + व + अ) अत्र अन्तिमवर्णः 'अ' अतः 'अ'कारान्तः इति।

'अ'कारान्तः पुंलिङ्गः 'देव'-शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	देवः	देवौ	देवाः
द्वितीया	देवम्	देवौ	देवान्
तृतीया	देवेन	देवाभ्याम्	देवैः
चतुर्थी	देवाय	देवाभ्याम्	देवेभ्यः
पञ्चमी	देवात्	देवाभ्याम्	देवेभ्यः
षष्ठी	देवस्य	देवयोः	देवानाम्
सप्तमी	देवे	देवयोः	देवेषु
सम्बोधनम्	हे देव !	हे देवौ !	हे देवाः !

एवम् – बाल, भीम, शिव, कृष्ण, हस्त, पाद इत्यादयः

'अ'कारान्तः पुंलिङ्गः 'राम'-शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	रामः	रामौ	रामाः
द्वितीया	रामम्	रामौ	रामान्
तृतीया	रामेण	रामाभ्याम्	रामैः
चतुर्थी	रामाय	रामाभ्याम्	रामेभ्यः
पञ्चमी	रामात्	रामाभ्याम्	रामेभ्यः
षष्ठी	रामस्य	रामयोः	रामाणाम्
सप्तमी	रामे	रामयोः	रामेषु
सम्बोधनम्	हे राम !	हे रामौ !	हे रामाः !

एवम् – हर, कर, शर, शिक्षकः, वृक्ष, चषक इत्यादयः

'इ'कारान्ताः पुंलिङ्गशब्दाः

'इ'कारान्तः (कवि = क + अ + व् + इ) अत्र अन्तिमवर्णः 'इ' अतः 'इ'कारान्तः इति।

'इ'कारान्तः पुंलिङ्गः 'कवि'-शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	कविः	कवी	कवयः
द्वितीया	कविम्	कवी	कवीन्
तृतीया	कविना	कविभ्याम्	कविभिः
चतुर्थी	कवये	कविभ्याम्	कविभ्यः
पञ्चमी	कवेः	कविभ्याम्	कविभ्यः
षष्ठी	कवेः	कव्योः	कवीनाम्
सप्तमी	कवौ	कव्योः	कविषु
सम्बोधनम्	हे कवे !	हे कवी !	हे कवयः !

एवम् – मुनि, रवि, कपि, विधि, अग्नि इत्यादयः

'इ'कारान्तः पुंलिङ्गः 'हरि'-शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	हरिः	हरी	हरयः
द्वितीया	हरिम्	हरी	हरीन्
तृतीया	हरिणा	हरिभ्याम्	हरिभिः
चतुर्थी	हरये	हरिभ्याम्	हरिभ्यः
पञ्चमी	हरेः	हरिभ्याम्	हरिभ्यः
षष्ठी	हरेः	हर्योः	हरीणाम्
सप्तमी	हरौ	हर्योः	हरिषु
सम्बोधनम्	हे हरे !	हे हरी !	हे हरयः !

एवम् – गिरि, अरि, ऋषि इत्यादयः

© NCERT not to be republished

'उ'कारान्ताः पुंलिङ्गशब्दाः

'उ'कारान्तः (शम्भु = श् + म् + भ् + उ) अत्र अन्तिमवर्णः 'उ' अतः 'उ'कारान्तः इति।

'उ'कारान्तः पुंलिङ्गः 'शम्भु'-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	शम्भुः	शम्भू	शम्भवः
द्वितीया	शम्भुम्	शम्भू	शम्भून्
तृतीया	शम्भुना	शम्भुभ्याम्	शम्भुभिः
चतुर्थी	शम्भवे	शम्भुभ्याम्	शम्भुभ्यः
पञ्चमी	शम्भोः	शम्भुभ्याम्	शम्भुभ्यः
षष्ठी	शम्भोः	शम्भ्वोः	शम्भूनाम्
सप्तमी	शम्भौ	शम्भ्वोः	शम्भुषु
सम्बोधनम्	हे शम्भो !	हे शम्भू !	हे शम्भवः !
एवम् – मनु, वायु, पशु, ऋतु, शिशु, भानु, विष्णु इत्यादयः			

'उ'कारान्तः पुंलिङ्गः 'गुरु'-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	गुरुः	गुरू	गुरवः
द्वितीया	गुरुम्	गुरू	गुरून्
तृतीया	गुरुणा	गुरुभ्याम्	गुरुभिः
चतुर्थी	गुरवे	गुरुभ्याम्	गुरुभ्यः
पञ्चमी	गुरोः	गुरुभ्याम्	गुरुभ्यः
षष्ठी	गुरोः	गुर्वोः	गुरूणाम्
सप्तमी	गुरौ	गुर्वोः	गुरुषु
सम्बोधनम्	हे गुरो !	हे गुरू !	हे गुरवः !
एवम् – तरु, रिपु, प्रभु, इक्षु, शत्रु इत्यादयः			

'ऋ'कारान्ताः पुंलिङ्गशब्दाः

'ऋ'कारान्तः (पितृ = प् + इ + त् + ऋ) अत्र अन्तिमवर्णः 'ऋ' अतः 'ऋ'कारान्तः इति।

'ऋ'कारान्तः पुंलिङ्गः 'पितृ'-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	पिता	पितरौ	पितरः
द्वितीया	पितरम्	पितरौ	पितॄन्
तृतीया	पित्रा	पितृभ्याम्	पितृभिः
चतुर्थी	पित्रे	पितृभ्याम्	पितृभ्यः
पञ्चमी	पितुः	पितृभ्याम्	पितृभ्यः
षष्ठी	पितुः	पित्रोः	पितॄणाम्
सप्तमी	पितरि	पित्रोः	पितृषु
सम्बोधनम्	हे पितः !	हे पितरौ !	हे पितरः !
एवम् – भ्रातृ, जामातृ इत्यादयः			

'ऋ'कारान्तः पुंलिङ्गः 'नेतृ'-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	नेता	नेतारौ	नेतारः
द्वितीया	नेतारम्	नेतारौ	नेतॄन्
तृतीया	नेत्रा	नेतृभ्याम्	नेतृभिः
चतुर्थी	नेत्रे	नेतृभ्याम्	नेतृभ्यः
पञ्चमी	नेतुः	नेतृभ्याम्	नेतृभ्यः
षष्ठी	नेतुः	नेत्रोः	नेतॄणाम्
सप्तमी	नेतरि	नेत्रोः	नेतृषु
सम्बोधनम्	हे नेतः !	हे नेतारौ !	हे नेतारः !
एवम् – कर्तृ, धातृ, नप्तृ इत्यादयः			

© NCERT not to be republished

स्त्रीलिङ्गशब्दाः

'आ'कारान्ताः स्त्रीलिङ्गशब्दाः

'आ'कारान्तः (माला = म् + आ + ल + आ) अत्र अन्तिमवर्णः 'आ' अतः 'आ'कारान्तः इति।

'आ'कारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'माला'-शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	माला	माले	मालाः
द्वितीया	मालाम्	माले	मालाः
तृतीया	मालया	मालाभ्याम्	मालाभिः
चतुर्थी	मालायै	मालाभ्याम्	मालाभ्यः
पञ्चमी	मालायाः	मालाभ्याम्	मालाभ्यः
षष्ठी	मालायाः	मालयोः	मालानाम्
सप्तमी	मालायाम्	मालयोः	मालासु
सम्बोधनम्	हे माले !	हे माले !	हे मालाः !

एवम् – सीता, सुधा, लता, गीता, राधा, विद्या इत्यादयः

'आ'कारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'रमा'-शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	रमा	रमे	रमाः
द्वितीया	रमाम्	रमे	रमाः
तृतीया	रमया	रमाभ्याम्	रमाभिः
चतुर्थी	रमायै	रमाभ्याम्	रमाभ्यः
पञ्चमी	रमायाः	रमाभ्याम्	रमाभ्यः
षष्ठी	रमायाः	रमयोः	रमाणाम्
सप्तमी	रमायाम्	रमयोः	रमासु
सम्बोधनम्	हे रमे !	हे रमे !	हे रमाः !

एवम् – क्षमा, कक्षा, रेखा, रक्षा, शिक्षा इत्यादयः

'इ'कारान्ताः स्त्रीलिङ्गशब्दाः

'इ'कारान्तः (मति = म् + अ + त् + इ) अत्र अन्तिमवर्णः 'इ' अतः 'इ'कारान्तः इति।

'इ'कारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'मति'-शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	मतिः	मती	मतयः
द्वितीया	मतिम्	मती	मतीः
तृतीया	मत्या	मतिभ्याम्	मतिभिः
चतुर्थी	मत्यै / मतये	मतिभ्याम्	मतिभ्यः
पञ्चमी	मत्याः / मतेः	मतिभ्याम्	मतिभ्यः
षष्ठी	मत्याः / मतेः	मत्योः	मतीनाम्
सप्तमी	मत्याम् / मतौ	मत्योः	मतिषु
सम्बोधनम्	हे मते !	हे मती !	हे मतयः !

'इ'कारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'कीर्ति'-शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	कीर्तिः	कीर्ती	कीर्तयः
द्वितीया	कीर्तिम्	कीर्ती	कीर्तीः
तृतीया	कीर्त्या	कीर्तिभ्याम्	कीर्तिभिः
चतुर्थी	कीर्त्यै / कीर्तये	कीर्तिभ्याम्	कीर्तिभ्यः
पञ्चमी	कीर्त्याः / कीर्तेः	कीर्तिभ्याम्	कीर्तिभ्यः
षष्ठी	कीर्त्याः / कीर्तेः	कीर्त्योः	कीर्तीनाम्
सप्तमी	कीर्त्याम् / कीर्तौ	कीर्त्योः	कीर्तिषु
सम्बोधनम्	हे कीर्ते !	हे कीर्ती !	हे कीर्तयः !

एवम् – बुद्धि, रुचि, शुचि, श्रुति, स्मृति, भक्ति, रीति, स्तुति, जाति, भूमि, गति, स्थिति, रति, कृति, प्रीति, नीति, मूर्ति, युवति, प्रकृति, पङ्क्ति, रात्रि, शक्ति इत्यादयः

© NCERT not to be republished

'ई'कारान्ताः स्त्रीलिङ्गशब्दाः

'ई'कारान्तः (नदी = न्+ अ + द् + ई) अत्र अन्तिमवर्णः 'ई' अतः 'ई'कारान्तः इति।

'ई'कारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'नदी'-शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	नदी	नद्यौ	नद्यः
द्वितीया	नदीम्	नद्यौ	नदीः
तृतीया	नद्या	नदीभ्याम्	नदीभिः
चतुर्थी	नद्यै	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
पञ्चमी	नद्याः	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
षष्ठी	नद्याः	नद्योः	नदीनाम्
सप्तमी	नद्याम्	नद्योः	नदीषु
सम्बोधनम्	हे नदि !	हे नद्यौ !	हे नद्यः !

एवम् – देवी, नटी, गोपी, पत्नी, सखी, जननी, वाणी, भगिनी, युवती, लेखनी, अङ्गुली इत्यादयः

'ई'कारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'गौरी'-शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	गौरी	गौर्यौ	गौर्यः
द्वितीया	गौरीम्	गौर्यौ	गौरीः
तृतीया	गौर्या	गौरीभ्याम्	गौरीभिः
चतुर्थी	गौर्यै	गौरीभ्याम्	गौरीभ्यः
पञ्चमी	गौर्याः	गौरीभ्याम्	गौरीभ्यः
षष्ठी	गौर्याः	गौर्योः	गौरीणाम्
सप्तमी	गौर्याम्	गौर्योः	गौरीषु
सम्बोधनम्	हे गौरि !	हे गौर्यौ !	हे गौर्यः !

एवम् – नारी, नगरी, पुत्री, धात्री, कर्त्री, वक्त्री, ज्ञात्री इत्यादयः

'उ'कारान्ताः स्त्रीलिङ्गशब्दाः

'उ'कारान्तः (धेनु = ध्+ ए + न् + उ) अत्र अन्तिमवर्णः 'उ' अतः 'उ'कारान्तः इति।

'उ'कारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'धेनु'-शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	धेनुः	धेनू	धेनवः
द्वितीया	धेनुम्	धेनू	धेनूः
तृतीया	धेन्वा	धेनुभ्याम्	धेनुभिः
चतुर्थी	धेन्वै / धेनवे	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः
पञ्चमी	धेन्वाः / धेनोः	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः
षष्ठी	धेन्वाः / धेनोः	धेन्वोः	धेनूनाम्
सप्तमी	धेनौ / धेन्वाम्	धेन्वोः	धेनुषु
सम्बोधनम्	हे धेनो !	हे धेनू !	हे धेनवः !

एवम् – रज्जु, चञ्चु, रेणु इत्यादयः

'ऋ'कारान्तः (मातृ = म् + आ + त् + ऋ) अत्र अन्तिमवर्णः 'ऋ' अतः 'ऋ'कारान्तः इति।

'ऋ'कारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'मातृ'-शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	माता	मातरौ	मातरः
द्वितीया	मातरम्	मातरौ	मातॄः
तृतीया	मात्रा	मातृभ्याम्	मातृभिः
चतुर्थी	मात्रे	मातृभ्याम्	मातृभ्यः
पञ्चमी	मातुः	मातृभ्याम्	मातृभ्यः
षष्ठी	मातुः	मात्रोः	मातॄणाम्
सप्तमी	मातरि	मात्रोः	मातृषु
सम्बोधनम्	हे मातः !	हे मातरौ !	हे मातरः !

एवम् – स्वसृ, दुहितृ, ननान्दृ, यातृ इत्यादयः

© NCERT not to be republished

नपुंसकलिङ्गशब्दाः

'अ'कारान्ताः नपुंसकलिङ्गशब्दाः

'अ'कारान्तः (फल = फ् + अ + ल् + अ) अत्र अन्तिमवर्णः 'अ' अतः 'अ'कारान्तः इति।

'अ'कारान्तः नपुंसकलिङ्गः 'फल'-शब्दः				'अ'कारान्तः नपुंसकलिङ्गः 'मित्र'-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	फलम्	फले	फलानि	प्रथमा	मित्रम्	मित्रे	मित्राणि
द्वितीया	फलम्	फले	फलानि	द्वितीया	मित्रम्	मित्रे	मित्राणि
तृतीया	फलेन	फलाभ्याम्	फलैः	तृतीया	मित्रेण	मित्राभ्याम्	मित्रैः
चतुर्थी	फलाय	फलाभ्याम्	फलेभ्यः	चतुर्थी	मित्राय	मित्राभ्याम्	मित्रेभ्यः
पञ्चमी	फलात्	फलाभ्याम्	फलेभ्यः	पञ्चमी	मित्रात्	मित्राभ्याम्	मित्रेभ्यः
षष्ठी	फलस्य	फलयोः	फलानाम्	षष्ठी	मित्रस्य	मित्रयोः	मित्राणाम्
सप्तमी	फले	फलयोः	फलेषु	सप्तमी	मित्रे	मित्रयोः	मित्रेषु
सम्बोधनम्	हे फल !	हे फले !	हे फलानि !	सम्बोधनम्	हे मित्र !	हे मित्रे !	हे मित्राणि !
एवम् – वन, धन, ज्ञान, नयन, पुस्तक, उद्यान, वातायन, सोपान, बीज इत्यादयः				एवम् – चक्र, चित्र, पत्र, मन्दिर, नेत्र, वस्त्र, पुष्प, गृह, नगर, द्वार इत्यादयः			

सर्वनामशब्दाः

पुंलिङ्गशब्दाः

'द'कारान्तः सर्वनाम 'तद्'-शब्दः				'द'कारान्तः सर्वनाम 'एतद्'-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सः	तौ	ते	प्रथमा	एषः	एतौ	एते
द्वितीया	तम्	तौ	तान्	द्वितीया	एतम्	एतौ	एतान्
तृतीया	तेन	ताभ्याम्	तैः	तृतीया	एतेन	एताभ्याम्	एतैः
चतुर्थी	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः	चतुर्थी	एतस्मै	एताभ्याम्	एतेभ्यः
पञ्चमी	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः	पञ्चमी	एतस्मात्	एताभ्याम्	एतेभ्यः
षष्ठी	तस्य	तयोः	तेषाम्	षष्ठी	एतस्य	एतयोः	एतेषाम्
सप्तमी	तस्मिन्	तयोः	तेषु	सप्तमी	एतस्मिन्	एतयोः	एतेषु

© NCERT not to be republished

'म'कारान्तः सर्वनाम 'किम्'-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	कः	कौ	के
द्वितीया	कम्	कौ	कान्
तृतीया	केन	काभ्याम्	कैः
चतुर्थी	कस्मै	काभ्याम्	केभ्यः
पञ्चमी	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्यः
षष्ठी	कस्य	कयोः	केषाम्
सप्तमी	कस्मिन्	कयोः	केषु

स्त्रीलिङ्गशब्दाः

'द'कारान्तः सर्वनाम 'तद्'-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सा	ते	ताः
द्वितीया	ताम्	ते	ताः
तृतीया	तया	ताभ्याम्	ताभिः
चतुर्थी	तस्यै	ताभ्याम्	ताभ्यः
पञ्चमी	तस्याः	ताभ्याम्	ताभ्यः
षष्ठी	तस्याः	तयोः	तासाम्
सप्तमी	तस्याम्	तयोः	तासु

'द'कारान्तः सर्वनाम 'एतद्'-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	एषा	एते	एताः
द्वितीया	एताम्	एते	एताः
तृतीया	एतया	एताभ्याम्	एताभिः
चतुर्थी	एतस्यै	एताभ्याम्	एताभ्यः
पञ्चमी	एतस्याः	एताभ्याम्	एताभ्यः
षष्ठी	एतस्याः	एतयोः	एतासाम्
सप्तमी	एतस्याम्	एतयोः	एतासु

'म'कारान्तः सर्वनाम 'किम्'-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	का	के	काः
द्वितीया	काम्	के	काः
तृतीया	कया	काभ्याम्	काभिः
चतुर्थी	कस्यै	काभ्याम्	काभ्यः
पञ्चमी	कस्याः	काभ्याम्	काभ्यः
षष्ठी	कस्याः	कयोः	कासाम्
सप्तमी	कस्याम्	कयोः	कासु

© NCERT not to be republished

नपुंसकलिङ्गशब्दाः

‘द’कारान्तः सर्वनाम ‘तद्’-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	तत्	ते	तानि
द्वितीया	तत्	ते	तानि
तृतीया	तेन	ताभ्याम्	तैः
चतुर्थी	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः
पञ्चमी	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः
षष्ठी	तस्य	तयोः	तेषाम्
सप्तमी	तस्मिन्	तयोः	तेषु

‘द’कारान्तः सर्वनाम ‘एतद्’-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	एतत्	एते	एतानि
द्वितीया	एतत्	एते	एतानि
तृतीया	एतेन	एताभ्याम्	एतैः
चतुर्थी	एतस्मै	एताभ्याम्	एतेभ्यः
पञ्चमी	एतस्मात्	एताभ्याम्	एतेभ्यः
षष्ठी	एतस्य	एतयोः	एतेषाम्
सप्तमी	एतस्मिन्	एतयोः	एतेषु

‘म’कारान्तः सर्वनाम ‘किम्’-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	किम्	के	कानि
द्वितीया	किम्	के	कानि
तृतीया	केन	काभ्याम्	कैः
चतुर्थी	कस्मै	काभ्याम्	केभ्यः
पञ्चमी	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्यः
षष्ठी	कस्य	कयोः	केषाम्
सप्तमी	कस्मिन्	कयोः	केषु

‘द’कारान्तः सर्वनाम ‘अस्मद्’-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अहम्	आवाम्	वयम्
द्वितीया	माम्	आवाम्	अस्मान्
तृतीया	मया	आवाभ्याम्	अस्माभिः
चतुर्थी	मह्यम्	आवाभ्याम्	अस्मभ्यम्
पञ्चमी	मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्
षष्ठी	मम	आवयोः	अस्माकम्
सप्तमी	मयि	आवयोः	अस्मासु

‘द’कारान्तः सर्वनाम ‘युष्मद्’-शब्दः			
विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	त्वम्	युवाम्	यूयम्
द्वितीया	त्वाम्	युवाम्	युष्मान्
तृतीया	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभिः
चतुर्थी	तुभ्यम्	युवाभ्याम्	युष्मभ्यम्
पञ्चमी	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्
षष्ठी	तव	युवयोः	युष्माकम्
सप्तमी	त्वयि	युवयोः	युष्मासु

© NCERT not to be republished